

אמנציפציה ואינטגרציה במצב קולוניאלי – העיתונות בקזבלנקה*

הפולמוס בעיתונות היהודית בקזבלנקה בנוגע למעמד היהודים במרוקו**

תהליך החדירה של הגורם האירופי למרוקו, שראשיתו כמשטר הקפיטולציות ושיאו בכינון הפרוטוקרט הצרפתי (1912-1956), גרם לשינוי במערכת היחסים בין המיעוט היהודי לבין חברת הרוב המוסלמית, והחדיר תפיסות חדשות בדבר מבנה המדינה ומקומם של היהודים בתוכה. לתודעת משכילי יהודי מרוקו תדרו מושגים מערביים בכל הנוגע להסדר מעמדם בחברה, וביניהם אמנסיפציה ואינטגרציה, שמשמעותן שחרור היהודים מן האפליה והשתלבותם בחברה הלא יהודית שבקרבה ישבו. ואולם במצב הקולוניאלי נקלעו יהודי מרוקו למלכוד, כאשר אמנסיפציה, שהייתה כרוכה בקבלת אזרחות צרפתית ובהסתפחות למיעוט הקולוניאלי הזר, פגעה בסיכווייהם לאינטגרציה בחברת הרוב המקומית.¹ מתוך כך מתעוררת שאלת מקומם של היהודים בחברה המרוקאית הקולוניאלית, והשאלה הזאת עתידה להעסיק את העיתונות המקומית, יהודית ולא-יהודית כאחד.²

* עורך: אברהם בן צבי.

** המאמר הוא פרי מחקר שנעשה במסגרת האוניברסיטה הפתוחה לצורך כתיבת יחידת לימוד בקורס: יהודי צפון אפריקה במאה התשע-עשרה והעשרים.

1 על מעמדו של המיעוט היהודי במרוקו הקולוניאלית, ראו אביטכול, היהודים; בן סימון דונאת, בין הפטיש; שוראקי, המעמד המשפטי.

2 העיתונות היהודית בקזבלנקה שבין שתי מלחמות העולם עסקה בנושא מעמדם המשפטי של היהודים במרוקו במשך כל שנות קיומה. ראו למשל,

לארונר, 29.7.1927 עמ' 2 (La Question de naturalisation);

שם, 7.9.1928 עמ' 2 (La juridiction des Juifs marocains);

שם, 30.1.1930 עמ' 2 (Y'a-t-il Une question juive au Maroc?);

שם, 6.2.1930 עמ' 2 (Une reforme qui s'impose);

שם, 6.2.1930 עמ' 6 (Naturalisation d'Israelites marocains);

שם, 5.6.1930 עמ' 2 (Le probleme de la juridiction au Maroc);

שם, 1.1.1931 עמ' 2 (Question sans response);

שם, 15.1.1933 עמ' 2 (Ni ostracisme, ni propagande) ועוד.

החל בשנות השלושים הפך נושא זה לאחד המרכיבים המרכזיים במצעם. ראו למשל,

דוגמה לוויכוח הציבורי שהתנהל בנושא זה היא סדרת מאמרים, פרי עטו של אוחיון (J. Ohayon), שפורסמה בליאוניר איליסטרה (*L'Avenir Illustré*) עיתון יהודי שיצא בקזבלנקה. הסדרה כחנה את הגלגולים השונים שעברו יהודי מרוקו מימי מרוקו המסורתית, דרך עידן הקפיטולציות ועד לתקופה הקולוניאלית.³ המניע לפרסומה היה מאמריו של העיתונאי Sbini בעיתון מרוקאי-לאומי בשם ל-וויא נסיונל, (*La Voix Nationale*), ובהם האשים את היהודים על שאינם נכונים להשתלב בחברת הרוב המרוקאית.⁴ בתגובה כחן אוחיון את מכלול הטענות שהשמיעו מוסלמים וצרפתים נגד יהודי מרוקו, וניסה להפריכן אחת לאחת. אוחיון, שכינה את סדרת מאמריו בשם הניטראלי "מעמד יהודי מרוקו", ציין בהמשך שהשם "מעמד הרופף (Precaire) של יהודי מרוקו" מתאר את מצבם באורח מדויק יותר. במאמריו האחרונים הוא עובר ממגננה למתקפה, ותובע מהחברה הסוככת לייצב את מעמדם של היהודים על-ידי יחס הוגן וליברלי יותר.⁵ סדרת מאמריו עוררה מחדש את הדיון הציבורי בשאלת מעמדם של יהודי מרוקו. העיתון לה וואַ נסיונל הגיב על מאמריו של אוחיון בסדרת מאמרי נגד. מערכת העיתון ליאוניר הוצפה במכתבים של קוראים יהודים ולא-יהודים, שכללו טיעונים בגנות היהודים או בזכותם.⁶ אוחיון הבטיח לפרסם את המכתבים, אך

לינוין, גיליון 1, 4.2.1932 עמ' 1 (Notre Programme);

ליאוניר, 16.4.1931 עמ' 2. Declaration!

על חילוקי הדעות בין העיתונים היהודים לבין עצמם בנושא פתרון מצבם המשפטי נעמוד בגוף המאמר, אך ישנן עדויות רבות על הפולמוס שהתקיים במקביל גם בין העיתונות היהודית לבין העיתונות הלא יהודית. למשל, תגובה על מאמר שפורסם ב-5.2.1930 בעיתון *Journal du Maroc* (עיתון המקורב לנציבות הצרפתית), בליאוניר, 6.2.1940 עמ' 6 (Naturalisation d'Israélites marocaines);

תגובה לעיתון *Annales Marocaines*, בליאוניר, 30.9.1929 עמ' 13 (Notre reponse aux Annales Marocaines);

תגובות על מאמרים שהופיעו בעיתונות המקורבת לתנועה הרפורמיסטית מוסלמית-לאומית במרוקו – ראו למשל, תגובה על מאמר שהופיע בעיתון *La Voix Nationale*, בליאוניר, 30.4.1938 עמ' 3 (Ohayon, Le Statut du Judaïsme marocain). או תגובה למאמרים שהופיעו ב-*L'Action du peuple* בליאוניר 8.4.1934 עמ' 7 (Ohayon, Le vrai patriotisme). הפולמוס שהתנהל בין ליאוניר לבין העיתונות במרוקו בדבר השפעת הציונות על מעמד היהודים במרוקו חורג מתחום דיונו של המאמר. פרטים על פולמוס זה ראו כהן, "הפעילות" עמ' 248-254.

3 Ohayon, *Le Statut du Judaïsme marocain* סדרת מאמרים: ליאוניר, 30.4.1938 עמ' 4-3; שם, 31.5.1938 עמ' 4-3; שם, 30.6.1938 עמ' 4-5; שם, 31.8.1938 עמ' 4-3.

4 ליאוניר, 30.4.1938 עמ' 3. לא עלה בידי לראות את נוסח המאמר המקורי של Sbihi.

5 שם, 31.8.1938 עמ' 4.

6 שם, 31.8.1938 עמ' 3.

הבטחתו לא מומשה. גם סדרת מאמריו נקטעה בלא הסבר. ייתכן שהאווירה הכללית לא אפשרה דיון חופשי בנושא, ואולי אף הופעל לחץ להשתיקו. נושא מעמד היהודים לא ירד מסדר היום של העיתון, אך עתה התוו את הפולמוס הרגיש עם העיתונות הלא-יהודית אנשי מערכת העיתון, על-פי קו מתון יותר מהקו של הכתב אוחיון.⁷ יש לזכור שמדובר בשלהי שנת 1938, כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. העימות בין השלטון הקולוניאלי למגמות המקומיות-לאומיות היה עדיין בראשיתו, אך הוא שימש קרקע פורייה לקליטתן של אידיאולוגיות חיצוניות. גישות גזעניות ואנטישמיות הלחלו לרחוב האירופי במרוקו, ואידיאולוגיות פאן-ערביות ופאן-מוסלמיות מצאו תהודה ברחוב המוסלמי. כל אלה פעלו להתססת האווירה ואיימו להפר את הסדר הציבורי.⁸

סדרת המאמרים של אוחיון נועדה לצייד את קוראיו בנימוקים אפולוגטיים, שנועדו להזים טיעונים אנטי-יהודיים שהושמעו בחברה הלא-יהודית. עם זאת ניתן למצוא בה גם הדים מהפולמוס שהתחולל בתוך החברה היהודית עצמה בנושא הסדרת מעמדם של היהודים במרוקו. מטרת המחקר הנוכחי היא לחזור כמה שנים אחורה ולשחזר את הוויכוח הפומבי שהתנהל בנושא זה בקרב המשכילים היהודים בקזבלנקה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

משכילים אלה, ששאבו את ההשראה האידיאולוגית מחוגים רפורמיסטים בעולם היהודי, ניסו להפיץ את רעיונותיהם, ולהתאימם לתנאים ולצרכים הייחודיים של יהדות מרוקו באמצעות העיתונות היהודית המקומית, המשמשת מקור היסטורי עיקרי במחקר זה.

חלקם פנו לרפורמיזם היהודי-המערבי, הנאבק על האמנציפציה של היהודי כפרט, ולמען השתלבותו בחברת המיעוט הקולוניאלית. משכילים אלו נתמכו על-ידי חוגי כ"ח במרוקו ובצרפת, ותפיסתם מיוצגת במאמר זה על-ידי "יט ד' צמח (Y.D. Semach), נציג מוסדות כ"ח בפני שלטונות מרוקו, וא' נטף (E. Nataf), מזכיר מועצת קהילת קזבלנקה, שייסד וערך עיתון בשם ל'וניון מרוקיין (L'Union Marocaine).⁹

מיעוטם פנו לרפורמיזם היהודי-הלאומי, שנאבק על השתלבותו של הציבור היהודי במרוקו כמיעוט ייחודי לאומי בעל מוסדות אוטונומיים. הזרם הזה נתמך

7 כך, למשל, הוויכוח עם Sbihi מהעיתון La Voix Nationale התנהל עתה במסגרת מאמרי המערכת: לאוניר 30.9/15.10.1938 עמ' 2 (Batir dans l'Union); שם, 31.10/15.11.1938 עמ' 2 (Culture pour tous).

8 בנושא האווירה הציבורית ערב מלחמת העולם השנייה, ראו אביטכול, מרוקו; אביטכול, יהודי צפון-אפריקה.

9 על הרפורמיזם היהודי-מערבי ומגמותיו בצפון אפריקה, ראו צור, הרפורמיזם היהודי. על פעילות כ"ח במרוקו ראו לאסקר, האליאנס.

על-ידי חוגים ציוניים,¹⁰ ומיוצג כאן על-ידי העיתון ל'אוניויר איליסטרה (*L'Avenir Illustré*), שנוסד על-ידי י' טורש (J. Thursz), ועל-ידי אחד מכתביו המרכזיים, ג' אוחיון (J. Ohayon).

לצד עיתונאים וזרמים מרכזיים אלה בחרנו להציג שני עיתונאים שגישותיהם ראויות לעיון, אף שהן מייצגות דעות של מיעוט קטן במרוקו. הראשון הוא אבר-אל-פוד'ול (Abou El Foudoul), בעל טור בשם "שעת הרכילות" (*Heure de medisance*) בעיתון ל'וניון מרוקייין. העיתונאי האחר ס' הרבון (S. Harbonn), יליד המלאח, בעל חינוך מערבי, שהשתלב במערכת העיתונות הצרפתית הלא-יהודית בקזבלנקה, אך נהג לכתוב מדי פעם גם לעיתונות היהודית כעיר.¹¹

חשיבותם עומדת בניסיונם למצוא גשר בין החברה היהודית לבין החברה הערבית-מוסלמית במרוקו. אבר-אל-פוד'ול ניסה לעשות זאת במישור התרבותי, והרבון – במישור החברתי הפוליטי.

10 על הפעילות הציונית במרוקו, ראו יהודה, הארגון.

11 על י"ט צמח, ראו לאסקר, יום טוב. על א' נטף, בירינו אך פרטים מעטים. כנראה יליד תוניסיה, פעיל ברשת החינוך של כ"ח בפרס (ל'אוניויר, 25.3.1927 עמ' 14: Une Belle Conference de M. E. Nataf), ובקזבלנקה (שם, 1.2.1933 עמ' 5-6: Incompatibilite). כן היה חבר במועצה ללימודים יהודיים (שם, 15.4.1927 עמ' 5-4: La Situation scolaire au Maroc). בעת ייסוד העיתון כיהן כמזכיר מועצת הקהילה בקזבלנקה. נחשב מקורב לממסד הקהילה בכלל ולאנשי ממסד כ"ח בפרט. ייתכן שניתן לזהותו עם א' נטף, שמקצת מכתביו פורסמו אצל רודריג, חינוך, למשל, עמ' 86.

ג' אוחיון, בוגר בית-הספר כ"ח במוגדור, עיתונאי, מקורב לחוגים ציוניים במרוקו, נפטר ב-1940. אבר-אל-פוד'ול (Abou-El-Foudoul). מדורו היה מן הקבועים והמרכזיים בל'וניון, והדברים שנאמרו בו זכו לתגובות רבות מצד העיתון המתחרה, ל'אוניויר איליסטרה. פרטים נוספים על הדמות ומדורו ראו הגר הלל, רפורמיזם.

ס' הרבון – נהג לשלוח מאמרים לעיתונים יהודים בקזבלנקה. כדוגמה לכתבותיו ב-*L'Avenir Scandaleux*, 22.12.1936 (Le pauperisme au mellah) עמ' 5-4; או *Illustré*, 15.1.1937 עמ' 4-5; או *ostracisme*, 28.2.1937 עמ' 4 (L'amitie judeo-musulman). דוגמה לכתבותיו ב-*L'Union Marocaine*, ראו ל'וניון, גיליון 14, 4.8.1932 עמ' 1 (A un tournant dangereux). ייתכן שניתן לזהותו עם העיתונאי Harboun שהתלווה לאוחיון באחד מסיריו במלאח קזבלנקה (אוהיון מכנה אותו "אחד מילידי המלאח – כמונו"), שהפך בכגרותו לעיתונאי בעיתון לא יהודי בשם *Presse Marocaine* (ל'אוניויר, 23.6.1932 עמ' 8 Ohayon, alors, 8). (quoi?...

פרטים נוספים על העיתונים ל'אוניויר איליסטרה (1926-1940) ול'וניון מרוקייין (1932-1940) – מגמותיהם, עורכיהם וכתביהם המרכזיים – ראו: בן אצראף, על העיתונות; יהודה, הארגון, עמ' 43-45, 127, 241-245, 303-304; אטיאס, תהליך; הלל, הרפורמיזם.

אמנציפציה בנסיבות קולוניאליות

במשטר הקולוניאלי המשיכו היהודים להיחשב נתיני השולטן. לכאורה הושו זכויותיהם לחברת הרוב המוסלמית, אך כיוון שזו המשיכה להתנהל לפי חוקי האיסלאם, נשאר היהודי במעמדו המופלה. נמצאנו למדים שבמרוקו הקולוניאלית סבל היהודי מאפליה כפולה: כבעל מעמד של יליד חסר זכויות, בהשוואה לבני המעמד של חברת המיעוט הקולוניאלית, וכבעל מעמד של דימי, המשתחיי למיעוט דתי נחות, בהשוואה לחברת הרוב המוסלמית. כדי לחלצו ממעמד הדימי היה צורך להעניק לו אזרחות צרפתית. היהודים נקלעו בכך לדרך ללא מוצא. שכן למעשה, לא הייתה להם שום אפשרות להגיע לשוויון זכויות עם אוכלוסיית הרוב: כנתיני השולטן הם נשארו במעמד הדימי הנחות, ואילו כבעלי אזרחות זרה הם היו עשויים ליהנות מזכויות יתר ביחס לאוכלוסיית הרוב.

תומכי העיתון ל'וניון מרוקייין מקרב חוגי הרפורמיזם היהודי-מערבי בצרפת, קיוו להעניק ליהודי מרוקו אזרחות צרפתית קולקטיבית באמצעות צו חד-פעמי, שיספחם לכלל אזרחי צרפת (naturalisation en masse). למעשה הם דרשו להחיל את צו קרמיה על יהודי מרוקו לפי הדגם האלג'יראי.¹² אך תושבי קזבלנקה, גם אלה שתמכו ברפורמיזם המערבי, הבינו שדרישה זו אינה מעשית. הדבר נבע מגורמים רבים, שהעיקרי שביניהם היה ההבדל בין המשטר שהוטל על אלג'יריה לבין המשטר שהוטל על מרוקו. אלג'יריה הייתה נתונה למשטר קולוניאלי ישיר, שאפשר לצרפת לנהוג בה כבתוך שלה, ומרוקו – למשטרה של פרוטקטורט, שאילץ את צרפת להתחשב במבנה החברה ובמנהיגיה. בכל הקשור לענייני פנים. השלטון הקולוניאלי לא היה מוכן להפר את תכתיבי הפרוטקטורט ולהפקיע את היהודים, כקבוצה, מחסותו של השולטן. היבט זה הובהר והודגש בעיתון ל'אווניר איליסטרה, שהזהיר את תומכי ל'וניון מפני יצירת אשליות שווא בקרב יהדות מרוקו.¹³

במקום להמשיך במערכה אבודה מראש, החליט נטף לרכז את מאמציו במערכה למען שינוי המעמד המשפטי של קומץ של מתמערבים (evolue) במרוקו, ש"התקרמו והתמערבו כמלוא מוכן המלה, ובשל כך ראויים" – לדעתם – "לקבל

12 נאום ו' אואליד (W. Oualid), ל'וניון, גיליון 1, 4.2.1932, עמ' 1 (Notre programme).
 13 בוויכוחיו עם תומכי ל'וניון חזר ל'אווניר והזכיר את התנגדותם של הצרפתים לשנות את מעמדם המשפטי של יהודי מרוקו. ראו למשל, ל'אווניר, 29.9.1932, עמ' 2 (Cynisme maladroit et maladessee cynique); שם, 25.6.1933, עמ' 2 (Polemique sterile); שם, 15.1.1933, עמ' 2 (Ni Ostracisme, ni propagande); שם, עמ' 3 (Gour Arieih, Les Gaulois nos ancetres); שם, 31.8.1938, עמ' 4 (Le status du Judaïsme marocaine).

אזרחות צרפתית".¹⁴ עיתונו פתח במאבק למען קבלת אזרחות צרפתית כאזרח אישי, הדרגתי וסלקטיבי (naturalisation qualitative). לנגד עיניו עמד התקדים התוניסאי – חוק מרינו שנחקק במסגרת הפרוטקטורט התוניסאי ב־1923.¹⁵

מערכת העיתון העריכה שללא לחץ חיצוני המאבק אבוד. לפיכך פנתה אל קהל יעד נוסף: יהדות צרפת שבמטרופולין. באמצעות כתבותיו, ובעזרת שותפיו הצרפתים, ניסה העיתון להפעיל את דעת הקהל במטרופולין ולארגן לובי מיוחד בין חברי הפרלמנט הצרפתי. ליוניון העתיק, אם כן, את מאבקו מן הזירה המקומית אל המטרופולין, בתקווה לגייס את יהדות צרפת לקידום מטרתו.¹⁶

מקצתם של תומכי העיתון ליאוניר איליסטרה הצטרפו למאבק למען אזרחות צרפתית למתמערבים, ובכך התקרבו לאלה מכין תומכי ליוניון שהמליצו להסתפק באזרחות אישית סלקטיבית.¹⁷ הצעד הזה עורר ויכוח סוער בקרב קבוצת תומכי ליאוניר איליסטרה.

- 14 ליוניון, גיליון 15, 18.8.1932 עמ' 2, 1 (Is. Pisa, Vingt-cinq ans apres).
- 15 ליוניון, גיליון 1, 4.2.1932, עמ' 1 (Notre programme); שם, גיליון 22, 8.12.1932 (או 3.12.1932, התאריך בגיליון שראיתי לא היה ברור): J. Vehel, Pour la naturalisation des Israelites. Marocains
- חוק מרינו, שפורסם בתוניסיה ב־20.12.1923, הוא המהדורה הליברלית של צו נשיאותי משנת 1910 שקבע שאזרחות צרפתית תוענק לילידי תוניסיה, בני הדת היהודית והמוסלמית, על בסיס אישי, ובדרך הדרגתית וסלקטיבית. החוק הסדיר את התנאים שאפשרו את קבלת האזרחות ותלה אותם בגורמים כמו השכלה, הענקת שירותים לצרפת ועוד. פרטים ראו סבג, תולדות, עמ' 180-183.
- הביטויים "התאזרחות איכותית" (naturalisation qualitative) על-פי התקדים התוניסאי, לעומת "התאזרחות המונית/כבוש אחר" (naturalisation en masse), על-פי התקדים האלג'יראי, שאובים מאוצר המילים של התקופה. ראו ליאוניר 15.1.1933 עמ' 2 (Ni ostracisme, ni propagande).
- 16 בנושא גיוס פוליטיקאים צרפתיים על-ידי ליוניון, ראו למשל, ליוניון, גיליון 11, 23.6.1932 עמ' 1 (Parmi les nouveaux elus Chez T. Valensi); שם, גיליון 14, 4.8.1932 עמ' 1 (Chez M. Pierre Mendes-France); גיליון 21, 24.11.1932 (Pour le judaisme). בנושא גיוס העיתונות, ראו למשל, שם, גיליון 24, 5.1.1933 עמ' 1 (La question juive au Maroc). בנושא גיוס אנשי רוח ראו למשל, שם, גיליון 20, 10.11.1932 עמ' 1 (Message a l'Union Marocaine, par Weil-Goudschaux, avocat a la Cour de Paris Maitre Albert Cremieux) 2.2.1933, גיליון 26, עמ' 1 (et la question juive au Maroc).
- לעומת אנשי ליוניון חשש אוחיון, הכתב מן העיתון ליאוניר, מפני מעורבות יהודית צרפתית בענייניהם של יהודי מרוקו. חששו נבע מלקחי התקדים האלג'יראי. ליאוניר 31.8.1938 עמ' 4 (Le statut du Judaisme marocain).
- כמו כן טען לא פעם שאין יהדות צרפת מכירה את יהדות מרוקו, שם, 1.12.1931 עמ' 8 (Ohayon, l'Univers et les Juifs marocain), ואין לה מנדט לייצג אותם. ראו למשל, אוחיון בעניין ביקור ביאלנקי, שם, 15.7.1933 עמ' 3 (Le mass d'abord).
- 17 ליאוניר, 16.4.1931 עמ' 2 (Declaration).

בראש המחנה המתנגד עמד אוחיון. בתחילה נדמה היה שהוא בודד במערכה אך אט-אט הצטרפו אליו גם חבריו לעיתון. אוחיון – ואתו המחנה הרפורמיסטי הלאומי – טענו שהתאזרחות על בסיס אישי וסלקטיבי תביא לפיצולה של הקהילה היהודית במרוקו. המחנה הרפורמיסטי הלאומי חשש שהניתוק בין האליטה החדשה המתמערבת, העונה לקריטריונים של אזרחות, לבין ההמון היהודי הילידי-מסורתי, שלא היה מסוגל לעמוד בקריטריונים אלה, תותיר את רוב בניינה ומניינה של יהדות מרוקו ללא הנהגה. החשש היה שמנהיגים האוחזים באזרחות ובמעמד פוליטי שונים לעומת צאן מרעיתם, לא ייצגו את הצרכים הייחודיים של הציבור היהודי בפני השלטונות כלפי חוץ, ולא ידאגו לקידומה ולגיבושה של הקהילה כלפי פנים.

לפיכך דחו אוחיון וידידיו את המגמה לדאוג לאמנציפציה של היהודי המתעמרב כפרט, בטענה שיש בכך הפקרת הציבור היהודי ככלל. אומר אוחיון במאמר שהופיע תחת הכותרת "ההמונים תחילה":

"... ההתאזרחות של מעטים אינה יכולה לבוא בחשבון, מאחר שאין אנו מתעסקים אלא באינטרס של הכלל". אינטרס הכלל, לדעת כותב המאמר, הוא לפתור את מצוקתם הקיומית של תושבי המלאח, ולא דווקא את מצוקתם הפוליטית של קומץ מתמערבים.

אלה המכירים את המצוקה הנוראה של פרולטריון המלאח ואת העוני הקשה שפוגע ביהדות מרוקו, כועסים בכאב על חוסר המודעות של כל אלה המבקשים לאומללים שבינינו סוכריות שעה שחסר להם לחם, שמפניה כאשר חסרים להם מים, חליפות ערב כאשר אין להם אפילו סמרטוט ללבוש, וארמונות בעוד הם היו שמחים לישון בבתי הכלא הגדולים כדי לזכות במזון טוב ובדיוור טוב – אולם את אלה משאירים הטפשים הללו, בהיותם שוחרי הסדר, לאנשים מיוחסים יותר. האם הזכות להתאזרחות חשובה יותר מן הזכות לחיות?¹⁸

שואל אוחיון בציניות, ומדווח דיווחים מסמרי שיער על רע, תחלואה ומצוקה במלאח.

הירתמותם של ידידי העיתון ל'אווניר איליסטרה לפתרון מצוקת ההמון היהודי במלאח קזבלנקה עלתה, ככול שגברה אכזבתם מן ההיענות של הנציבות הצרפתית המקומית ובני חסותה בהנהגה היהודית לצורכי הקיום של תושבי

המלאח.¹⁹ אכזבה זו הביאה את אנשי מערכת העיתון ל'אאוניר ידי מסקנה שאין להיבנות על כוחות חיצוניים כדי לשפר את מצבו של הציבור היהודי. בהשראת הסיסמה המשכילית של "עזור לעצמך", ביקשו תומכי העיתון לנצל את הפוטנציאל הפנימי של יהודי מרוקו, ולעצב מקרב הדרור הצעיר הנהגה יהודית פנימית, המורכבת מאנשים שצמחו מתוך הציבור היהודי וערים לצרכיו, על מנת לציידה במשאבים ובכלים הדרושים כדי לפתור את מצוקתו. משמעות הדבר הייתה לחזור להטיל על מוסדות הקהילה קצת מן התפקידים והסמכויות שנשחקו בעקבות המשטר הקולוניאלי.²⁰

19 ביקורת על העירייה ורשלנותה ביישום התקנות החינוכיות לשיפור מצב הציבור היהודי במלאח מופיעה בכתבות של אוהיון על מצוקת המלאח, כגון ל'אווניר, 11.6.1931 עמ' 3-4 (Ohayon, Candide a Casablanca); סדרת כתבות בהמשכים מפרי עטו, שם, 23.6.1932 עמ' 8-9; שם, 7.7.1932 עמ' 3-4; שם, 21.7.1932 עמ' 3-4 (Ohayon, Variations sur un vieux theme); וראו גם מבוחר המאמרים שהופיעו ב"חיים היהודיים" (La vie juive), מוסף קהילתי של העיתון, שם, 15.11.1935 עמ' 4 (Le Scandale de H.B.M); שם, 29.11.1935 עמ' 2 (La loi est avec les humbles); שם, שם, עמ' 3 (Intervention necessaire); ל'אווניר, "החיים היהודיים", 21.1.1936 עמ' 1-2 (Ohayon, La grande pitie du ghetto Casablancais).

20 אנשי ל'אווניר חזרים ומזכירים לבני הקהילה "עתידנו הוא בידנינו", ל'אווניר, 13.7.1928 עמ' 2 (Notre avenir est entre nos mains), ואת אלו שמתעקשים לתלות את ייבם בעזרה של השלטונות החיצוניים הם מדרבנים במשפט: "הבה נעזור לעצמנו לעבודה, ורק אז תסייע לנו הנציבות", "מדרבנים" ל'אווניר, 25.8.1932 עמ' 4 (Ohayon, Reaction bienfaisante). אך סמכויותיה המצומצמות של הקהילה לא אפשרו לה מרחב תמרון. ראו למשל, שם, 28.2.1937 עמ' 2 (Reflexion sur un bilan); שם, 31.10.1936 עמ' 4 (Ohayon - La communate marocaine en desarroi). לפיכך, מסקנת העיתון הייתה שיש לחזק את מוסדות הקהילה. שם, 31.10.1936 עמ' 2 (Le Statut insaisissable).
עוד על מצעו של ל'אווניר לארגון מחדש של מוסדות הקהילה למען פתרון בעיותיו של הציבור היהודי בקזבלנקה, ראו ל'אווניר, "החיים היהודיים", 15.11.1935 עמ' 1 (Ce que nous voulons). מאמרי מערכת נוספים בנושא זה:
ל'אווניר, 10.9.1926 עמ' 2 (Autour de nos questions communales); שם, 17.9.1931 עמ' 2 (Position nette); שם, 12.3.1931 עמ' 2 (Reorganisation de nos Communautés); שם, 23.4.1931 עמ' 2 (Centralisation); שם, 7.5.1931 עמ' 2 (Reforme necessaire); שם, 31.3.1934 עמ' 2 (Notre Action); שם, 3.3.1932 עמ' 2 (Bonne foi!); שם, 23.6.1932 עמ' 2 (La tache de la Communauté); שם, 22.1.1935 עמ' 2 (L'effort a accomplir); שם, 31.5.1936 עמ' 10 (Ohayon, Reforme necessaire); שם, "החיים היהודיים", 29.11.1935 עמ' 1 (L'unite d'action); ל'אווניר, 31.7.1936 עמ' 2 (Lettre ouverte a monsieur Peyrouton); שם, 15.12.1937 עמ' 2 (Orientation nouvelle) ועוד.

במקום אמנציפציה ליהודי כפרט, שפירושה קבלת אזרחות צרפתית לקומץ מתמערבים, מציע הרפורמיזם הלאומי אמנציפציה ליהודים כתורת ציבור. הכוונה הייתה לחזור ולבצר את מעמדם של המוסדות האוטונומיים בקהילה: להקנות לציבור היהודי מעמד נפרד כמו במרוקו המסורתית, אך ללא אותם סימנים משפילים ומפלים שאפיינו את מעמד הדימי.²¹

לנגד עיניהם עמדה הדוגמה של המפעל הציוני בארץ-ישראל. הבית הלאומי היה לרפורמיזם הלאומי מופת לאוטונומיה יהודית, המיישמת את עקרונות המהפכה הצרפתית של חופש, שוויון ואחווה, מבלי שהדבר כרוך באימוץ תרבות זרה, אלא להפך. תוך קיום אורח חיים יהודי מודרני וטיפוח תרבות עברית חדשה וייחודית. "עשו פה במרוקו את מה שהחלוצים עושים בארץ-ישראל", הם יאמרו לתומכיהם.²² תומכי ליאוניר – גם אלה, כמו אוחיון, שנהגו לעתים לתאר בנוסטלגיה את האוטונומיה שממנה נהנו היהודים במרוקו המסורתית²³ – לא התכוונו להחזיר את הגלגל אחורה. נהפוך הוא. הם ביקשו ליהנות מתהליכי המודרניזציה ומן הרפורמות שהוכנסו ביוזמת המשטר הצרפתי. ביטוי לכך ניתן למצוא כמעט בכל מישורי הקיום היהודי. כך למשל, במישור העירוני הם דרשו מן הנציבות המקומית לספק למלאח היהודי את השירותים החדשים הניתנים לאוכלוסייה המקומית, כמו שירותי סניטציה, דמי אבטלה ועוד.²⁴

במישור המשפטי התמונה הייתה מורכבת יותר. הקולוניאליזם הצרפתי הכניס רפורמות במערכת המשפטית של מרוקו שמטרתן הייתה לחזק את השלטון המרכזי ולצמצם את סמכויותיהן של המסגרות הדתיות. במסגרת זו הוא צמצם את סמכויות

21 רסטורציה של סמכויות הקהילה, ליאוניר 31.3.1937 עמ' 2 (Discipline necessaire). למען הרחבת סמכויות הקהילה ושלטונה העצמי הדמוקרטי, שם, 30.6.1937 עמ' 2 (Le retour a la raison); מאחא על דיכוי האוטונומיה הפנימית שהייתה מקובלת על שליטי מרוקו המסורתית, שם, 30.6.1937 עמ' 5-4 (Ohayon – Jusques a quand?...).

22 ליאוניר, 29.9.1932 עמ' 2 (Cynisme maladroit et maladessee cynique). עוד על המפעל הציוני כמופת והשראה לגולה בכלל וכדגם חיקי ליהדות מרוקו כפרט, ראו שם, 8.4.1934 עמ' 2 (Notre Action);

שם, 15/31.3.1938 עמ' 2 (Rayonnement nouveau);

שם, 15.2.1938 עמ' 2 (L'appel de foyer);

שם, 30.9/15.10.1938 עמ' 2 (Batir dans l'union).

נאום ארליך בקובלנקה, שם, עמ' 6. על יישום עקרונות החירות, השוויון והאחווה בבית הלאומי, ראו שם, 23.7.1931 עמ' 5 (Lily Jean-Javal, En Palestine – liberte, egalite, fraternité). העובדה שהאמר הועתק מהעיתון הצרפתי העולם היהודי (L'univers Israelite), שהיה לאו דווקא ציוני, הקנתה לדברים שנאמרו בו משנה חוקי.

23 ליאוניר, 15.4.1933 עמ' 2 (Les relation judeo-arabes);

שם, 30.6.1937 עמ' 5-4 (Ohayon – Jusques a quand?...).

24 ליאוניר, "החיים היהודים", 31.1.1936 עמ' 1-2 (Ohayon, La grande pitie du ghetto casablancais).

בתי-הדין הרבניים לעניינים הקשורים למעמדו האישי של הפרט, ואת שאר התחומים העביר לבית-הדין של המחז'ון, השליט המקומי הממונה על החברה הילידית. ואולם הרפורמיסטים הלאומיים לא ביקשו להחזיר את סמכויות השפיטה לרבנות, כפי שהיה במרוקו המסורתית (שכן כמו הרפורמיסטים המערביים דגלו מרביתם בעיקרון הפרדת הדת מהמדינה); טענתם הייתה שהניסיון הצרפתי להחיל עיקרון זה במרוקו, שנשארה ברובה תיאוקרטית, על-ידי הכפפת היהודי לבתי-הדין של המחז'ון, השיגה תוצאות הפוכות. בתי-הדין של המחז'ון היו אמורים להיות רשות חילונית ולטפל כתביעותיהם של כל נתני השולטן, ללא התחשבות בדתם, ואולם הלכה למעשה הם התנהלו בהתאם לחוקים המקומיים ולמסורת המוסלמית, המפלים לרעה על מי שאינו מוסלמי.²⁵ לפיכך הציעו תומכי ליאוניר בקזבלנקה לשחרר את היהודי משיפוט בתי-הדין של המחז'ון – הממשיכים להתייחס אליו בהתאם לשריעה, דהיינו כד'ימי – ולהחיל את המשפט הצרפתי על היהודים בכל העניינים שאינם נוגעים למעמדו האישי, גם בלי להעניק להם אזרחות צרפתית מלאה.

נמצאנו למדים שתומכי ליאוניר – שדרשו מתומכי לינוין להוריד מסדר היום הציבורי את ההצעה להקנות לפרט היהודי אזרחות צרפתית – היו בכל זאת מודעים למצוקתם המשפטית של יהודי מרוקו. עם זאת הם בחרו לרכז את מאמציהם לתיקון מעמדו המשפטי מבלי להידרש לצעד המהפכני, רב המכשולים וההשלכות, של שינוי מעמדו האזרחי.

אינטגרציה בנסיבות קולוניאליות

אנשי הרפורמיזם היהודי-המערבי קיוו, שטשטוש סימני ההיכר היחודיים של יהודי מרוקו, על-ידי אימוץ אורח חיים ותרבות צרפתית, יכשיר אותם לאמנציפציה המיוחלטת, ואילו האמנציפציה תכטיח אינטגרציה מלאה של היהודים כאזרחים יעילים, מקובלים ומעורים במרוקו. תפיסה זו, הרואה באמנציפציה ובאינטגרציה מושגים המשלימים זה את זה, נולדה במציאות מערב-אירופית, אך קשה היה ליישמה במרוקו הקולוניאלית. התרבות הצרפתית – שאותה נדרשו היהודים לאמץ כתנאי להתאזרחות – התריפה את הפער בין תרבות היהודי המתמערב לבין התרבות המקומית, וזכויות היתר שהתלוו לאזרחות הצרפתית איימו להחריף את הניכור בין היהודי לחברת הרוב המרוקאית.

25 בנושא הרפורמה המשפטית שהוטלה על מרוקו על-ידי הקולוניאליזם הצרפתי והשלכותיה על היהודים, ראו אביטבול היהודים, עמ' 374-376; בן סימון דונאת, "בין הפטיש"; שוראקי, המצב המשפטי.

אישים רבים המקורבים לעיתון לינון מרוקין כחרו להתעלם מחברת הרוכ המרוקאית, וריכזו את המאמצים בהכטחת השתלבותו של הפרט היהודי בחברת המיעוט הצרפתית. דוגמה לכך היא דבריו של מתאם פעולות כ"ח במרוקו, בהרצאה בקזבלנקה:

בני החורין החדשים קוראים ספרים ועיתונים צרפתיים, לובשים בגדים אירופיים וחיים בערים חדשות לצד הצרפתים, שעמם הם מנהלים מאבק על החיים, ואותם הם משתפים בשמחותיהם ובצרותיהם; דבר אינו מפריד ביניהם, דבר אינו חוצץ ביניהם...²⁶

גישתו של צמח מייצגת את ממסד כ"ח ואת קבוצות היהודים בקזבלנקה שביקשו להשתלב במגזר האירופי-קולוניאלי. תמכו בה הן תומכיו הפרנקופילים של לינון בקזבלנקה עצמה והן קבוצת היהודים בצרפת שפרסה את חסותה על העיתון. אך לא כל אנשי לינון פירשו את המונח "השתלבות" (אינטגרציה) בצורה זהה, והיו שניסו לעצב את דמותו של "היהודי המרוקאי החדש" באופן קצת שונה מזה המצטייר מדבריו של צמח.

ראינו שאליבא דצמח, היהודי המרוקאי ה"חדש" חייב להיות משולב כל כולו בתרבות הצרפתית. לעומתו מנסה אבר-אל-פוד'ול ליצור יהודי מרוקאי "חדש" בעל אופי תלת-ממדי: מערבי-צרפתי, יהודי, וצפון-אפריקאי. הדבר בא לידי ביטוי בדרך כתיבתו המיוחדת, הנשענת על אסוציאציות השאובות משלוש התרבויות, ומשכצת ביטויים ערביים ועבריים בתוך מסה הכתובה בשפה הצרפתית. סגנונו מבטא ניסיון ספרותי לשלב את היהודי בתרבות המקום שבה נולד, דהיינו באותן שכונות מעורבות של קזבלנקה הקולוניאלית, שתרכות אוכלוסייתן התעצבה מתוך המפגש בין התרבות הצרפתית, היסודות האוניברסליים של התרבות היהודית, ומרכיבים פולקלוריסטים-מקומיים.²⁷ מבחינה זו הוא מאמץ כביכול את עקרון ההשתלבות, התובע מן היהודים נאמנות פוליטית ותרבותית למולדת, במובנה האירופי המקורי, ללא הגוונים החדשים שנוספו לעיקרון כתוצאה ממורכבותה של המציאות במצב הקולוניאלי.

26 צמח, היהרות, עמ' 15.

27 ראו למשל ביטויים כמו "ג'מזה", "פילפול", לינון, גיליון 18, 13.10.1932 עמ' 1 (Proverbes marocains), ושימוש ברמויות מיתולוגיות כמו מח'ם בטל, (Mahzem-Batal), דון קיחוטה (Don Quichotte), שם. גיליון 3, 3.3.1932 עמ' 1 (Abou-el-Foudoul), או המן (Haman), שם, גיליון 21, 24.11.1932 עמ' 1; שם, גיליון 26, 2.2.1933 (Ce Haman de Hitler).

בשנות השלושים קמה תנועה לאומית מקרב הערבים המוסלמים במרוקו, ופתחה במאבק מאורגן וקולני להרחבת השלטון העצמי של בני המקום (indigenes) ולצמצום כוחו של השלטון הקולוניאלי. בשנים הראשונות להקמתה נדמה היה שזו תנועה חלשה ובלתי מבוססת, שאינה מסוגלת לאיים על מעמדו האיתן והיציב של הקולוניאליזם הצרפתי. ליהודים לא היה קשה איפוא להתעלם מהתרסותיה נגד העמדה הניטראלית מצד המיעוט היהודי.²⁸ ואולם, ככול שהתערער מעמדו של השליט המערבי, וככול שהחריפו השפעותיה השליליות של המודרניזציה, כך גדלה אִי־הנוחות של המגזר המתמערב בחברה היהודית, וגדלה הדרישה לחזור לחברת המקור ולאמץ בצורה סלקטיבית את אורחות החברה המערבית. מקצתה של האינטליגנציה היהודית, כמו העיתונאי אוחיון, פעלה לחישול החברה היהודית כלפי פנים. מיעוט מקירבה, כמו הרבון, גילה שיש הרבה מן המשותף בינם ובין קבוצת המתמערבים הלאומיים בחברת הרוב המוסלמית. חלקם אף ישבו זה לצד זה על ספסל הלימודים של בתי־הספר המערביים, כגון בתי־הספר של כ״ח:

בתי־ספר אלה היו פתוחים לכל אחד ללא הבדל מוצא או דת, ויוצאי בתי־ספר אלה שומרים עד היום על יחסי חברות עם ידידיהם משכבר הימים המוסלמים או הנוצרים. הרעיון הצרפתי שעד אז היה בלתי מוכר, עשה מאז כבוד דרך ארוכה, ודיכא במידה רבה את הדעות הקדומות הישנות.²⁹

קולות בודדים אף הציעו להרחיב את הבסיס המשותף בינם לבין שכניהם, ולפעול יחדיו לריסון תהליך ההתרפסות בפני הקולוניאליזם המערבי ולמען אמנציפציה לתושבי המקום.

על רקע זה יוצא הרבון בקריאה נרגשת לעמיתיו היהודים והמוסלמים:

הצעירים המוסלמים המשכילים מתקדמים ונכונים... קיים בהם איפוא הפרטנציאל ליחסי גומלין של הבנה וחיבה. יש להם אותן השאיפות: לחדול מלהיות אזרחים סוג ב' ולהיות בני אדם כמו האחרים, בעלי זכות לשיעור של התחשבות, צדק ורווחה, כן – יש לומר זאת – הזכויות והחובות של היהודים ושל המוסלמים במרוקו אינן ברורות. כדי להגיע למטרה הזאת, הדרך שצריך לעבור עדיין ארוכה, כמדומני. הצעירים משני הגזעים צריכים לעבור אותה ביחד, יד ביד. ביום שבו תיווצר הבנה רוחנית

28 דוגמאות להתרסות אלה אצל קנביכ, "יהודים", עמ' 174-177.

29 ל'אוניר, 22.12.1936 עמ' 5 (Le probleme juif au Maroc).

ורגשית מושלמת ביניהם, הם יוכלו לבטא בקול את דרישותיהם
הלגיטימיות, ועניינם יישמע.³⁰

צמח מחד גיסא, והרכון מאידך גיסא, מייצגים את שני צדי הקשת בניסיונות
ההשתלבות. האחד מנסה להשתלב במיעוט הקולוניאלי השליט, והאחר שואף
להתערות בשכבת האינטליגנציה של הרוב הנשלט. בין שני קצוות אלה נמצאים
הרפורמיסטים הלאומיים, שלא היו מוכנים לאמץ את הדגם האירופי של
אינטגרציה. לטענתם, ניסיונות ההיטמעות של יהדות אירופה בסביבה הנוכרית לא
רק שפגעו בזהותה היהודית, בליכודה הפנימי ובחוסנה, אלא אף הגבירו את
המתח בינה לבין סביבתה הלא-יהודית. אסונה של יהדות גרמניה היה לדידם
הוכחה חותכת לכך.³¹ אך עיקר מאבקו של 'לאונוניר היה נגד אלה מבין
הרפורמיסטים המערביים, שניסו לדעתו להתנות את האמנציפציה של יהודי מרוקו
באימוץ אורח חיים צרפתי ובטשטוש סימני הייחוד היהודי: "אין אנו רוצים לקנות
שם צרפתי תמורת שמנו היהודי", הם יאמרו, שכן "עדיף להישאר יהודי מרוקאי
מאשר להפוך צרפתי ללא זהות יהודית".³²

תומכי 'לאונוניר חזרו והדגישו את הסכנות האורבות ליהדות מרוקו בדרך
שמציעים הרפורמיסטים המערביים: דרך זו, הם הזהירו, יוצרת בקרב הנוער אשליית
שוא, כאילו אימוץ התרבות המערבית יפתח בפניהם שערים חברתיים פוליטיים
וכלכליים; בד בבד היא פוגעת בגאווותם ובחוסנם כיהודים,³³ ואף עלולה להגביר את
מוקדי החיכוך בינם לבין סביבתם הנוכרית, צרפתית כמוסלמית.³⁴

לעומת דגם ההשתלבות של היהודים באירופה המערבית, הציג 'לאונוניר את
הסימביוזה בין היהודים לבין הלא-יהודים בארצות האיסלאם. הצלחתה טמונה
לדעת 'לאונוניר דווקא בכך שכל ציבור שמר על מסגרות חיים נפרדות, ועם זאת
קשורות ומשלמות זו את זו.

אומר 'לאונוניר באחד ממאמרי המערכת:

30 ס' הרכון, 'לאונוניר, 28.2.1937 עמ' 4 (L'amitié Judeo-Musulmane).

31 עקיצות בנוגע לזהותם היהודית של יהודי צרפת ראו 'לאונוניר, 1.12.1931 עמ' 8 (Ohayon, "Univers" et les Juifs marocains). על כשלונה של יהדות גרמניה להתקבלת על-ידי הגרמנים למרות התבוללותה ראו למשל, 'לאונוניר, 15.3.1933 עמ' 2 (Les evenements d'Allemagne et nous).

32 'לאונוניר, 15.1.1933 עמ' 2 (Ni ostracisme, ni propagande).

33 שם, 31.5.1938 עמ' 2 (Être Juif).

34 בנוגע ליחסם של הצרפתים והמוסלמים לנטייתם של יהודי מרוקו לאמץ אורח חיים צרפתי, ראו 'לאונוניר, 30.6.1938 עמ' 4. כאשר ליחסם של המרוקאים לניסיונו של היהודי להיחשב אורח מרוקאי, ראו 18.6.1931 עמ' 6 (Propos de l'avenir); שם, 30.4.1938 עמ' 3; 31.8.1938 עמ' 4.

ניתן להיווכח כי הסיבה לכך שהיהודים התקבלו בכל ארצות האיסלאם בדרך אנושית יותר מאשר בארצות הנצרות, טמונה בעובדה שכישוריהם – כעובדים צנועים אך מתמידים, וכסוחרים חסכניים ונבונים – ומסורותיהם – מבחינת אורח חייהם וההווי המשפחתי – היו שונים מאוד מהכישורים ומהמסורות המוסלמיים. הם היו שונים והם השלימו אותם. זהו הסוד של הסובלנות ההדדית ששרתה ביחסים בין יהודים לערבים בארצות ערב.³⁵

כישלון מגמות האמנציפציה והאינטגרציה בשלטון הקולוניאלי

“שנת 1907 היא ליהודי הארץ הזאת מה ששנת 1789 הייתה לבני דתם בצרפת: חופש, אמנציפציה, ביטחון ומשפט, וכן ציפייה לשוויון אזרחי...” כך מביטח העיתון ל'וניון מרוקיין לקוראיו.³⁶ ואולם, הלכה למעשה ההבטחה הזאת לא התגשמה. יהודי מרוקו – מתמערבים כמסורתיים – נשארו במעמד החכרתי והמשפטי הנחות: בעיני סביבת הרוב הם נשארו “בני חסות” (ד'ימי), ובעיני המיעוט הקולוניאלי השליט – “ילידים”. שום גוון של רפורמיזם לא הצליח לתקן את מעמדו הרופף של המיעוט היהודי.

תומכי הרפורמיזם המערבי הזדהו עם השליט הקולוניאלי וניסו לזכות באמנציפציה על-ידי התקרבות למיעוט הצרפתי. עמדתם זו פעלה כבומרנג על המיעוט היהודי במרוקו, כאשר החברה המקומית – חברת הרוב המוסלמית – החלה לתבוע לעצמה אמנציפציה או שחרור לאומי מהשלטון הקולוניאלי.

“בני ארצנו אלה”, הזהיר עיתון מרוקאי שייצג את המחנה הלאומי הערבי, “המצורפתים יתר על המידה, ואין זה משנה מה יעשו, נשארו למעשה מרוקאים (החייבים ירצו או לא ירצו) לפעול יחד למען הגנת המולדת המשותפת.”³⁷ קריאה זו מפיו של עיתון מרוקאי, שייצג את המחנה הלאומי הערבי, מלמדת על מעמדו המורכב של היהודי הנתון בלבו של מאבק בין המרכיב הילידי למרכיב הקולוניאלי.

ניסיונות היהודים לאמץ אורח חיים צרפתי, שעוררו תגובות נזעמות בקרב חברת הרוב המקומית, נתקלו בהסתייגות מופגנת גם על-ידי חברת המיעוט הקולוניאלית. “הוויכוח כלפי היהודים על שהם מתלכשים כצרפתים ומתנהגים

35 ל'אוניר, 15.4.1933 עמ' 2 (Les relation judeo-arabes).
 36 ל'וניון, 18.8.1932 עמ' 1 (Vingt ans apres). ל'אוניר טען שהשוואה בין המהפכה הצרפתית לבין התהליך שעוברת יהדות מרוקו אינה במקומה. תגובת ל'אוניר להשוואה, ראו ל'אוניר, 15.9.1932 עמ' 2 (Le sens de la mesure).
 37 L'Action du peuple, 20.5.1934, כמצוטט אצל קנבי, “יהודים”, עמ' 175.

כמוהם, לאחר שהפיקו תועלת מעולמם האינטלקטואלי, הוא חסר שחרר", מתפלמס אוחיון, אך לשווא. "כמה מזור", הוא מתרעם, "שהתוכחה לגבי הלבוש לא נשמעת מפיהם של המוסלמים בלבד. עיקר המוכיחים הם דווקא הצרפתים..."³⁸

אבר-אל-פורדיל, חניך עידן ההשכלה הליברלית הדוגלת בסובלנות ואחוה בין העמים, אכן ניסה לגשר על הפער בין שלוש החברות – המוסלמית, הצרפתית והיהודית – על-ידי סינתזה תרבותית. אך השילוב ההרמוני בין שלוש תרבויות אלה היה נחלתו של מיעוט אינטלקטואלי מצומצם. הסינתזה הזאת נשארה בתחום הרצוי ולא המצוי, שכן, במציאות המגזרית-קולוניאלית של מרוקו – קשה היה ליישמה. חברה המבוססת על דיכוטומיה בין השליט, המייצג את תרבות המיעוט הזר, לבין נשלט המייצג את תרבות הרוב המקומית, נוטה לשמר את הפער בין התרבויות. ניסיונו הנואש, ובמידה רבה המאולץ, של אבר-אל-פורדיל לגשר על הפער ביניהן לא הפך לנחלת הכלל. בה במידה, קריאת התיגר של הרבון לשיתוף פעולה פוליטי חברתי בין הרפורמיזם היהודי למוסלמי זכתה גם היא להדים מעטים בלבד.

אמת, רב היה המשותף בין המשכילים המוסלמים למשכילים היהודים במרוקו: דיוקנם הסוציו-כלכלי היה כמעט זהה. מוצאם היה בחברה מסורתית וילידית, וחינוכם במוסדות מערביים; רגלם האחת הייתה במלאח או המדינה, ורגלם השנייה – ברובע מעורב או מערבי. שאיפתם הייתה ליהנות מפירות המודרניזציה, מבלי לוותר על השורשים המסורתיים. במסדרונות האוניברסיטאות, בסלונים, במועדונים ובמערכות העיתונים תמצא אותם, יהודים כמוסלמים, מתווכחים בסוגיות דומות: איזוהי האוריינטציה הפוליטית הנכונה, עם מי לכרות ברית ועל מי להמר, ואיפה עובר בדיוק אותו שביל זהב המשלב בין מסורת למודרנה ובין מזרח למערב. אף מגוריהם ברובעים מעורבים, ועיסוקיהם במקצועות החופשיים, כמסחר ובחינוך. רכיש מהם היו מוכשרים ועשו חיל, אך דרכם אל מוקדי הכוח נחסמה בידי המנהיגות הקיימת. תסכולם הפוליטי היה מרכיב חשוב בתהליך עיצובם כמתקנים חברתיים. כישלונם להביא לרפורמות מהירות היווה דחף להקצנתם, וסיפק שמן ללהטם המיליטנטי.³⁹

38 ל'אוניר, 30.6.1938 עמ' 4.

39 על פעילי התנועות הרפורמיסטיות-לאומיות במרוקו של שנות השלושים ראו שנער, "התנועה"; לה-טורנו, התפתחות.

לא נעשה עדיין מחקר שיטתי המשווה בין האליטות הרפורמיסטיות-לאומיות מקרב הציבור המוסלמי לבין אליטות רפורמיסטיות-לאומיות מקרב הציבור היהודי במרוקו והבודק את המגעים ביניהן. התחלות בכיוון זה ראו י' צור, "השפעת", המתייחס לצפון אפריקה; ח' סעדון, היחסים, המתמקד בתוניסיה.

אך ההרמוניה בין הרפורמיסטים היהודים למוסלמים נידונה לכישלון דווקא בשעה שהחלו לקצור את יכול עמלם והצלילו לגייס מאחוריהם תומכים, לצאת מתדמיתם האליטיסטית ולרדת לרחוב. כמנהיגים של תנועות עממיות הם שאבו את הלגיטימציה למנהיגותם ואת המקור לעוצמתם מן הציבור הרחב. אך כדי לגייס את ההמון לשורותיהם הם נאלצו לחזור לסיסמאות דתיות – יהודיות או מוסלמיות – ששבו והדגישו את הפער בין שני העמים.

לא רק בעורף הפנימי גדל הפער אלא גם כחזית החיצונית. ההרמוניה בין המתקנים היהודים למוסלמים נעצרה, משהפכו למנהיגים של תנועות פוליטיות, השואבות את מוקדי ההשראה מתנועות חיצוניות ונשענות על לובי כלכלי-פוליטי הפועל בזירות בינלאומיות. הזדהותם של הרפורמיסטים הלאומיים-יהודיים עם הציונות, תנועת שחרור פאן-יהודית, הנאבכת על אותה כברת ארץ עם תנועת שחרור ערבית, תפעל נגדם כאשר גם בשורות התנועה הלאומית בצפון אפריקה ינשבו רוחות פאן ערביות ופאן מוסלמיות.⁴⁰

תביעתם של ידידי ל'אווניר איליסטרדה, תומכי הרפורמיזם הלאומי, למוסדות אוטונומיים משלהם לא הוגשמה גם היא. במהרה הסתבר שהיא עומדת בניגוד למגמות הריכוזיות של המשטר הקולוניאלי של השולטן ושל התנועה הלאומית הערבית. "הצו הברברי"⁴¹ משנות השלושים שימש אמנם דגם לתביעותיהם של הלאומיים היהודים בנושא שפה, שיפוט ומוסדות לניהול עצמי, אך המהומה סביבו שימשה גם איתות אוהרה על היחס השלילי שתביעות כאלה עלולות לעורר מצד התנועה הלאומית-הערבית המתחזקת.⁴²

40 על המתח בין יהודים לערבים במרוקו סביב השאלה הציונית ראו כהן, "הפעילות", עמ' 248-254; יהודה, הארגון, למשל בעמ' 44-45, 133, 244-245, 308.

41 "הצו הברברי" – ב־1930 כפו הצרפתים (שביקשו לנטרל את כוחו של הגורם הערבי במרוקו באמצעות הגורם הברברי) על השולטן להוציא צו, שאפשר לברברים לטפח את שפתם הייחודית, התיר להם להישפט לפני ראשי שבטיהם ובתי-הדין המסורתיים שלהם, ואף להגיש ערעור על פסקי-הדין בבתי-הדין הצרפתיים. בכך הופקעה האוכלוסייה הברברית מתחום השפיטה של השולטן והשריעה המוסלמית. צו זה נתפס כפגיעה באיסלאם, כריבונות השולטן ובאחדותה של מרוקו. הוא עורר התנגדות רבה, ויש הטוענים שסלל את הדרך לצמיחתה של תנועה לאומית מרוקאית מאוחדת.

42 ניסיון אפולוגטי להתמודד עם הטענה שאוטונומיה היא בגדר סכנה לתהליך התעצבותה של מרוקו כמדינה מודרנית, ראו אוחיון, ל'אווניר, 30.6.1937 עמ' 4-5 Ohayon – Jusques a quand?... (בנושא העברית וברברית, שם, 31.1.1937 עמ' 3 Ohayon – l'Hébreu au pays des paradoxes).

סיכום

המושגים אמנציפציה ואינטגרציה היו זרים לתרבות השלטון של מרוקו המסורתית ונתפסו כתרתי דסתרי במרוקו הקולוניאלית. לא ייפלא איפוא שעוררו אינטרפרטציות רבות. קשה היה להחיל אמנציפציה, שמשמעה שחרור, במשטר קולוניאלי הבנוי על דיכוי של רוב ילידי על-ידי מיעוט זר. קשה עוד יותר היה להחיל אינטגרציה על המיעוט היהודי, שניסה להישרד בתוך חברה קולוניאלית, הבנויה על אכחנה היררכית בין המרכיב הזר השולט למרכיב הילידי הנשלט.

ביבליוגרפיה: מפתח הקיצורים בהערות

אביטכול, היהודים

אביטכול מיכאל, "היהודים בצפון אפריקה ובמצרים", ש' אטינגר (עורך), תולדות היהודים בארצות האיסלאם, מרכז שזר, ירושלים תשמ"ו, חלק שלישי, עמ' 301-468.

אביטכול, יהודי צפון אפריקה

אביטכול מיכאל, יהודי צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה, ירושלים תשמ"ו.

אביטכול, תולדות

אביטכול מיכאל, "תולדות יהודי צפון אפריקה בעת החדשה בהיסטוריוגרפיה הכללית והיהודית", מ' צימרמן, מ' שטרן, "שלמון (עורכים), עיונים בהיסטוריוגרפיה, מרכז שזר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 209-223.

אביטכול מרוקו

אביטכול מיכאל, "מרוקו", ערך בתוך: האנציקלופדיה של השואה, יד ושם / ספרית פועלים, ת"א 1990, כרך ג', עמ' 751-753.

אטיאס, תהליך

אטיאס שרה, תהליך המודרניזציה בקהילה היהודית המרוקאנית והשתקפותו בשני עיתונים יהודיים: L'Union Marocaine ו-Avenir Illustre, 1939-1912, עבודת גמר בהדרכת מיכאל אביטכול, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1980.

בן-אצראף, על העיתונות
 בן-אצראף יעקב רפאל, "על העיתונות היהודית במרוקו", מחברת, שנה א', גליון
 ח"ט, תשרי-חשוון תשי"ג, עמ' 77.

בן סימון דונאת, בין הפטיש
 בן-סימון דונאת דוריס, "בין הפטיש והסדן – התפתחותם הפוליטית של יהודי
 מרוקו", בתוך: בראשר (עורך), היהודים במרוקו השריפית, ירושלים 1977, עמ'
 197-216.

הלל, הרפורמיזם
 הלל הגר, הרפורמיזם היהודי-הלאומי במבחן, האוניברסיטה הפתוחה, במסגרת
 הקורס יהודי צפון אפריקה במאות התשע-עשרה והעשרים, 1996, עמ' 119-339.

יהודה, הארגון
 יהודה צבי, הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948, עבודת דוקטורט בהדרכת
 חיים כהן, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א.

כהן, הפעילות
 כהן דוד, "הפעילות הציונית בחברה הקולוניאלית של צפון אפריקה בין שתי מלחמות
 העולם (1919-1939)" שורשים במזרח, ב', יד טבנקין, 1989, עמ' 214-273.

ל'אווניר
 ל'אווניר איליסטרה – *L'Avenir Illustré*, 1926-1940, Casablanca

ל'וניון
 ל'וניון מרוקיין – *L'Union Marocaine*, 1923-1940, Casablanca

לאסקר, יום טוב
 לאסקר מיכאל, "יום טוב דוד צמח ויהודי מרוקו 1913-1940", מקדם ומים,
 תשמ"ז, עמ' 167-185.

סערון, היחסים
 סערון חיים, "היחסים בין הלאומנים התוניסאים לבין הציונים והיהודים בתוניסיה
 בין שתי מלחמות העולם", בתוך הקורס: יהודי צפון אפריקה במאות התשע-עשרה
 וה-20, האוניברסיטה הפתוחה, 1993 (בהכנה).

צור, השפעת

צור ירון, "השפעת המצב הקולוניאלי על התפתחות הפעילות הציונית בצפון אפריקה בין שתי מלחמות העולם", יהדות זמננו, 4, ירושלים תשמ"ח, עמ' 123-136.

צור, הרפורמיזם היהודי

צור ירון, הרפורמיזם היהודי מערכי ויהודי אלג'יריה 1830-1845 בתוך הקורס: יהודי צפון אפריקה במאות ה-19-20, האוניברסיטה הפתוחה, ת"א 1993, (מהדורה פנימית).

רודריג, חינוך

רודריג אהרון, חינוך, חברה והיסטוריה – "כל ישראל חברים" ויהודי אגן הים התיכון 1860-1929, מכון בן צבי, ירושלים תשנ"א.

שנער, התנועה

שנער פנחס, "התנועה הלאומית במארוקו", המזרח החדש, ב' תשי"א, 1950-1951, עמ' 313-324; שם, ג', תשי"ג, 1951-1952, עמ' 8-23.

שורקאי, המעמד המשפטי**Chouraqui**

Le Statut juridique des Juifs du Maroc, Paris 1950.

קנביב, יהודים**Kenbib M.**

Juifs et Musulmans au Maroc a l'epoque du Front Populaire (1936-1938), *Heperis Tamuda*, Vol. 25, 1987, pp. 169-189.

לה-טורנו, התפתחות**Le Tourneau R.**

Evolution politique de l'Afrique du nord Muslmane 1920-1961, Paris 1962, pp. 180-204.

לאסקר, האליאנס**Laskier M.**

The Alliance Israelite Universelle and the Jewish Communities of Morocco: 1986-1962, Suny Press, Albany 1983.

סבג, תולדות

Sebag, Paul*Histoire des Juifs de Tunisie*, Edition Lharmattan, Paris 1991.

צמח, היהדות

Semach Y.D.*Le Judaisme Marocain*, Conference faite a Casablanca a l'A.A.E.A Extrait du *bulletin de l'Enseignement Public du Maroc*, Mars 1936, pp. 1-17.